

MINTAQA TRANSPORT-LOGISTIKA XIZMATLARI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Nargiza Eshqobilova

Denov tadbirkorlik pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada transport-logistika xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari va ularga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Shuningdek, transport-logistika tizimini rivojlantirish yo’llari va istiqbollari, samaradorligini oshirish omillari, imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari hamda transport-logistika tizimlarining samaradorligini aniqlash va hisoblash uchun bu xizmatlarga aynan qanday omillar, qay darajada ta’sir etishini o’rganish zarurligi hamda bu omillarni turlicha guruhlash mumkin bo’lib, ular bozordagi ishtirokchilarning aynan qaysisining samaradorligini aniqlanayotganligiga bog’lik yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: transport-logistika, yuklar, samaradorlik, ta’sir etuvchi omillar, ortib-tushurish, samaradorlik, baholash, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, mintaqa.

Iste’mol va ishlab chiqarishning muayyan o’zgarishlarga uchrab, kishilarda transport-logistika xizmatlaridan foydalanish talabi oshayotgan bir vaqtda bunday turdagi xizmatlarni ko’rsatuvchilarni faoliyatini muvofiqlashtirish, tartibga solish, nazorat qilish, muammolarni bartaraf qilish va rag’batlantirish kabi masalalar ham yuzaga chiqa boshlaydi. Bu esa o’z navbatida davlat darajasida mazkur subyektlarning faoliyatini tartibga solishda zaruriy mexanizm bo’lishini va u doimiy asosda takomillashtirilib turilishini talab etadi. Mazkur ishda ana shu mexanizmning zarurati, tuzilishi va takomillashtirilishi haqida soʻz boradi.

O‘zbekiston Respublikasida transport va logistika sohasidagi masalalarni muvofiqlashtiruvchi bir nechta tashkilotlar bor. Bunday tashkilotlar sifatida O‘zbekiston Respublikasi Transport Vazirligi, mazkur vazirlik qoshidagi, qo‘mita, agentlik, markazlar

hamda boshqarmalarni, Davlat Soliq va Bojxona Qo'mitalari, davlat xizmatlari agentligi va ularning quyi tashkilotlari va joylardagi bo'linmalari kiradi.

Transport-logistika xizmatlarini ko'rsatuvchi subyektlar sifatida “O'zbekiston temir yo'llari”AJ, “O'ztemiryo'lkonteyner”AJ, logistik markazlar, ekspeditorlik firmalari, xususiy tadbirkorlar, terminallar, o'zi ishlab chiqargan tovarlarni o'zi yetkazib beruvchi korxonalarini ko'rish mumkin. Bu korxonalarining mulkchilik shakli xar xil. Ular joylashgan hududlardagi mavjud infratuzilmaga qarab u yoki bu transport turidan kengroq foydalanadi.

O'zbekiston Respublikasi dunyo okeaniga to'g'ridan-to'g'ri chiqish imkoniga ega bo'lmagan 29 ta davlatdan biri hisoblanadi. Shu bilan birga aynan O'zbekiston va Lixtenshteyn ikki karra dunyo okeaniga chiqishda chegaralangan 2 davlat hisoblanadi¹. Bu esa o'z navbatida tashqi savdo munosabatlarida transport xizmatlarining yuqori narx va ko'p vaqt evaziga amalga oshirilishini izohlaydi. Bu borada samarali mexanizmga zarurat katta.

Tadqiqot jarayonida mintaqada transport-logistika xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlariga ta'sir etuvchi omillarning tavsifiy asoslari va rivojlanish masalalari qiyosiy fikrlash, induksiya va deduksiya hamda abstraksiya usullaridan keng foydalanilgan

Mexanizm atamasi faqat iqtisodiyotga tegishli bo'lmagan umumiy atama hisoblanadi. U iqtisodiyotga Leo Gurvits tomonidan kiritilgan bo'lib, iqtisodiy mexanizm nazariyasining asosi bo'lib xizmat qilgan. Keyinchalik Erik Maskin mexanizmlarning dizayni, xususiyatlari va kriteriyalarini ishlab chiqdi. Rodjer Mayersen esa asosiy nazariy postulatlarni qo'llab nazariyani amaliyotga ko'chirishga xizmat qildi.

“Iqtisodiy mexanizm” atamasi “mexanizm” atamasiga nisbatan yosh bo'lib, unga nisbatan keng ta'rifni A.Kulman bergan. Uning fikricha iqtisodiy mexanizmni umumiy ko'rinishda turli iqtisodiyodisalar o'rtasida tabiiy ravishda paydo bo'ladigan zaruriy o'zaro bog'liqlik deb tushunish kerak. Kulman turli iqtisodiy mexanizmlar o'rtasidagi

¹ <https://www.uzanalytics.com/iqtisodiet/10081/>

bog'liqlikning asosida iqtisodiy tahlil yotishi kerakligini ta'kidlagan. Iqtisodiy mexanizmlar qonunlar doirasida harakat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy atamalar lug'atida “Iqtisodiy mexanizm –iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatuvchi, ularni tartibga soluvchi vositalar va metodlar majmuasidir” deb ta'rif berilgan.²

Yuqoridagi ta'rflardan kelib chiqqan holda quyidagi ta'rifni beramiz:

Iqtisodiy mexanizm bu iqtisodiyotdagi u yoki bu jarayonlarni harakatga keltiruvchi va ishlashini ta'minlovchi o'zaro bog'liq elementlaran iborat murakkab tizimdir.

Endi tashkiliy-iqtisodiy mexanizm tushunchasiga keladigan bo'lsak, bu tushuncha iqtisodiy mexanizmga nisbatan ko'proq amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tushunchadir. Bunda iqtisodiy mexanizmning elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik qanday yo'lga qo'yilganligi, ularning o'zaro va teskari ta'siri qanday sodir bo'lishi aniq ifodalanadi.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm bu boshqaruv subyektini ta'sir ko'rsatadigan obyektga oldiga ko'ygani maqsadga erishishi uchun foydalanadigan normativ huquqiy hujjatlar, tashkiliy tuzilma, undovchi motivlar, metodlar, choralar va vositalardan iborat boshqaruv to'plamidir.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm qanchalik yaxshi va to'g'ri tashkil etilgan bo'lsa korxonalar, hudud, milliy iqtisodiyot shunchalik yaxshi natijalarga erishadi. Raqobatbardoshlikni oshiradi, aholi ist'omolini to'laroq qondirib, ko'proq foyda olishga erishiladi.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning qay darajada mukammal tashkil etilganligi mamlakatdagi transport-logistika xizmatlarini sifati, holati va mamlakat YaIM dagi ulushida ham namoyon bo'ladi.

Iqtisodiy mexanizm kabi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni ham mikro, mezo va makro darajalarda ko'rib chiqish mumkin. Mikro darajada transport-ekspeditorlik xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalar, mezodarajada butun respublika hududida xizmat ko'rsatuvchi “O'zbekiston temir yo'llari”AJ, makro darajada O'zbekiston Respublikasi Transport Vazirligi faoliyatini ko'rish mumkin. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning

² Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М., 2007
www.innovativepublication.uz

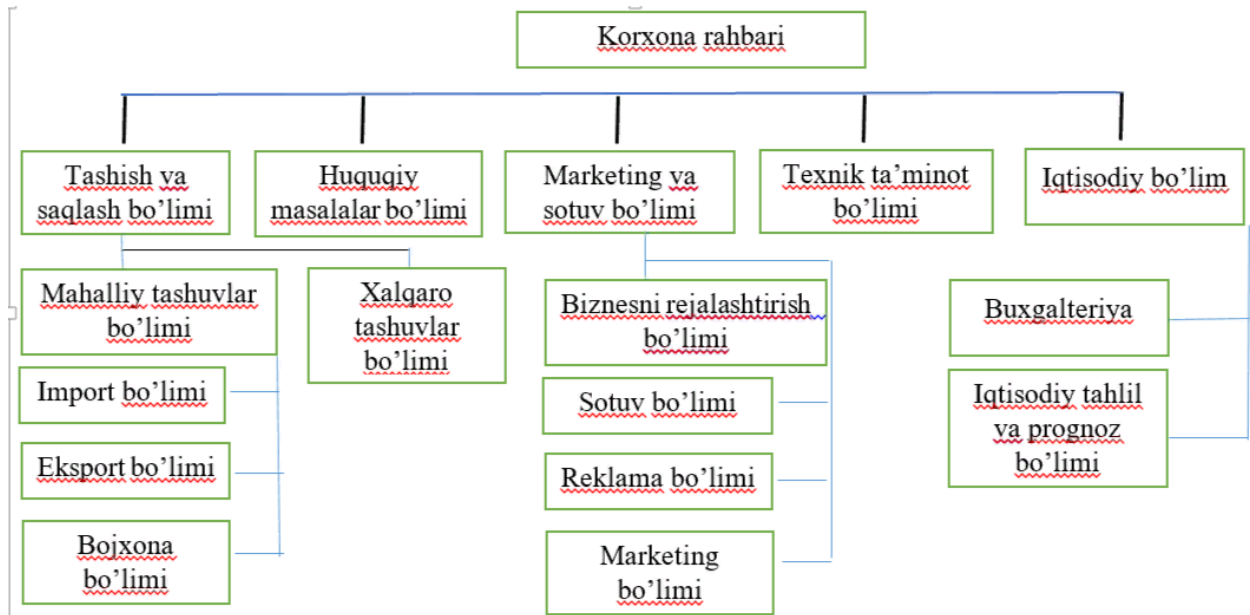
zarurligi va ahamiyati haqida olib borilgan ishlarda ko'plab misollar va nazariyalar keltirilgan. Bu fikrlarni inkor etmagan holda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning ahamiyatini korxonada faoliyati misolida tushuntirib o'tamiz. Hajmidan qat'iy nazar korxonada o'z faoliyati davomida ko'rsatadigan xizmatlari uchun bu xizmatlarni amalga oshirish jarayoning ketma-ketligini tuzib oladi (1-rasm).

Har bir jarayonga bir mutaxassis mas'ul bo'ladi. Bu jarayonlar o'rtasidagi bevosita va bilvosita bog'liqlikka ko'ra o'sha mutaxassislar bir biriga bo'ysinish yoki teng darajada javobgarlik tartibida o'zaro munosabatda bo'ladi. Ularning barchasi yakuniy hisobda bir shaxsga korxonada rahbariga bo'ysinadi. Ma'suliyati va jarayondagi ishtirokiga ko'ra olingan foydadan o'z ulushini oladi.

Yakuniy natijadan manfaatdorlik har bir jarayon ishtirokchisi uchun sifatli xizmat ko'rsatish asosi bo'lib xizmat qiladi. Korxonada rahbari nafaqat o'zi balki, bo'ysinuv tartibiga ko'ra ham o'zidan quyidagi mutaxassislar uchun jazolash va rag'batlantirish, teng darajada uchun taklif, tavsiyalar va e'tiroz bildirish richaglariga ega bo'lishi kerak.

Mezodarajadagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmga temiryo'l transportida xizmat ko'rsatuvchi operatori “O'zbekistontemiryo'llari” AJni misol qilish mumkin. Korxonada bilan solishtirganda katta masshtabga ega ekanligi, butun respublika bo'ylab yoyilganligi bilan farq qiladi. Hududiy bo'linmalaridan tashqari temir yo'lga xizmat qiluvchi infratuzilmani ham o'z ichiga olganligi bilan ajralib turadi. Korxonada hajmi kattalashgani sari tashkiliy tuzilma murakkablashib, bo'g'inlar soni va ular o'rtasidagi aloqani o'rnatish ham qiyinlashadi. Shunga mos ravishda ko'rsatilayotgan tashish va saqlash xizmatlari ham katta hajmda ko'rsatiladi.

Makrodarajada deyilganda butun respublika miqiyosida transport va logistika munosabatlarini xalqaro va mahalliy darajada tartibga soluvchi tashkiliy-iqtisodiy mexanizm nazarda tutilib, bizning fikrimizcha 3.3-rasmda ko'rsatilganidek bo'lishi kerak. Bunda yuqori tashkilot sifatida Transport Vazirligi turadi. Vazirlik tarkibida hududiy bo'linmalardan tashqari yo'l infratuzilmasi, ilmiy tadqiqot, kadrlar tayyorlash bilan bog'liq tarkibiy qismlar mavjud.

1-rasm. Mintaqa transport-logistik korxonasi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi

Bu mexanizmning har bir elementi yana elementlarga bo'linadi. Bu tashkiliy-iqtisodiy mexanizm * belgi bilan belgilangan transport-logistikani xizmatlari samaradorligini o'lchash va monitoring qilish klaster markazi tashkil etilishi va u markaz byudjet mablag'larini tejash maqsadida Transport va logistikani rivojlantirish muammolarini o'rganish markazining bir bo'limi sifatida tashkil etilishi mumkin. Bu markaz mamlakatda mavjud korxonalarni reytingini aniqlaydi va ularni rag'batlantirish mexanizmini bajaruvchisi bo'ladi.

Shunday qilib, transport-logistika xizmatlari samaradorligini oshirishning tashkiliy – iqtisodiy mexanizmi bir nechta belgilarga ega:

- subyektlar o'rtasidagi iqtisodiy jarayonni ishga tushirishda vositachilik qiladi;
- darajasidan qat'iy nazar umumiy asosga ega bo'lib, elementlari shu asosda quriladi va faoliyat yuritadi;
- elementlardan iborat tuzilma;
- tartibga solib turiladigan tizim hisoblanib, mexanizm harakatga kelishi uchun uni ishga tushiruvchi, tartibga soluvchi subyekt kerak.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон фармони билан тасдиқланган
2. D.Topolšek, k. Čižiūnienė, T. Cvahte Ojsteršek. Defining transport logistics: a literature review and practitioner opinion based approach, Dantzig, G. B.;
3. Ramser, J. H. 1959. The truck dispatching problem, Management Science 6(1): 80–91.
- Lai, K.-H.; Ngai, E. W. T.; 4.Cheng, T. C. E. 2004. An empirical study of supply chain performance in transport logistics, International Journal of Production Economics 87(3): 321–331. Lun, Y. H. V.; Lu, C.-S.;